

RAFAEL TESIS

EL MEU

AMIC,

L'AR C A N G E L

Novel.la

1956

Fa un parell d'anys que va morir. Se'n recorda, però, gaire gent, avui? Havia tingut una certa autoritat, en la seva professió. Va estar a punt, em sembla, d'ésser degà del Col·legi, i en tot cas, havia estat de la Junta. Era una primera quota. Tenia una clientela fidel, de rics industrials i propietaris d'empenta. Tenia fama de gran orador, i alguns dels plets que havia "pujat" al Suprem, com alguns dels discursos que va fer, en les seves fugisseres intervencions polítiques, l'acreditaren de bon polemista, d'home agut i brillant, ben documentat i apte, sobretot, a assimilar els nous elements de judici que li aportaven els adversaris, a contradir-los amb lògica i, si calia, a fer-se'ls seus sense que els altres se n'adonessin.

Quan va morir, tanmateix, feia anys que no exercia. La carrera d'advocat havia deixat d'ésser allò que, als seus temps, li donava llustre i relleu davant del gran públic. No hi havia grans processos, com a començaments de segle, i potser era que hi havia menys crims, menys delictes sensacionals, però qui sap si era més aviat que, en una societat més mecanitzada, més especialitzada, la justícia era una cosa automàtica, amb els ressorts, els frens i les desviacions que calia, ja previstos per endavant, i l'advocat, per eloqüent que fos, no podia influir-hi per res.

- Avui dia, no som res més que agents de negocis, gestors, consellers fiscals. De vegades, ni això. Tapabruts de guanys il·legals, cobradors de crèdits en perill, comissionistes de suspensions de pagaments i fallides, redactors d'estatuts de societat anònima... tot el que volgueu, menys advocats. Per cada un que vol viure amb un bufet obert, n'hi ha deu que busquen d'entrar a un Banc o a una gran companyia, de fer-se funcionari de l'Estat o secretari d'Ajuntament. Els més "empollons" tiren per notari o volen entrar, si tenen prou relacions i esperances de fer un bon casament, a la carrera diplomàtica. Però, on trobareu el minyó que, en el seu primer any de Col·legi, espera amb illusió la primera causa que li tocarà defensar d'ofici, i que abans podia fer-lo famós de cop i volta? No, la carrera d'advocat, a casa nostra, ha perdut tot prestigi, tota possibilitat de fantasia i fins i tot d'humanitat.

Va beure un glopet del conyac que tenia a la copa esfèrica tancada entre els dits de la mà dreta. Jo vaig admirar novament la lluosor dels ulls negres sota les celles blanques, la pell bruna i les fines ratlles que la solcaven. Quants anys tenia? Ho havia comprovat més d'una vegada, amb la biografia (dotze ratlles) que li dedicava l'Espasa, però després d'unes quantes converses amb ell em resultava difícil d'admetre que hagués passat, feia temps, els tres quarts de segle. Devia ésser això que feia que hom

recordés, més que el text dels seus grans discursos de lletrat i de parlamentari - suposant, és clar, que hi hagi encara ningú que es recordi de cap dels monuments d'oratoría que, a primers de segle, omplien pàgines i pàgines dels diaris - el seu gest, la seva actitud tribunicia - l'adjectiu és de l'època, també - i el foc que encenia les paraules.

- Jo juraria que ha estat la ràdio, allò que ha matat la vella oratoría - em va dir, quan jo li deia els meus dubtes sobre la supervivència d'un gènere que tanta forrolla havia fet en la vida pública i social.- No veure la persona que parla, no lligar el to de la veu amb l'expressió de la cara i amb el moviment de les mans, fa perdre una gran part de la seva força persuasiva al discurs. El micròfon mateix, trobo que desfigura la funció de l'orador i en fa, vulgui no vulgui, un demagog. Penseu en aquella restellera de vociferacions que eren els discursos de Hitler, quan els sentíeu a la ràdio. Es a aquest nivell, de braols màgics, dotats d'una especial força encantatòria, que la ràdio redueix tota mena de discursos, avui.

Vaig intentar de retreure-li la televisió, que tornava a unir imatge i paraula, i que feia encara més íntima, més directa la relació entre l'orador i el seu auditori. Demés, els mitjans moderns que ampliaven la veu i estalviaven l'esforç per a atènyer una vasta concentració d'oïents facilitaven la tasca del qui parlava en públic. No es deixava convèncer.

- No ho cregueu. Hi ha una relació perfecta entre la veu de l'orador i el volum del seu auditori. Qui no pot arribar-hi, no és orador. I el contacte físic, diríeu, entre qui parla i qui escolta es trenca amb qualsevol mitjà de transmissió mecànica, ni que sigui amb la televisió, que dieu. Fixeu-vos que la televisió arriba als oïents d'un en un, o en petits grups. No hi ha aquella fusió del conjunt, aquella abdicació d'una part de la consciència a favor de l'ànima ~~del conjunt~~ col·lectiva, aquell convertit-se en massa damunt la qual has d'abocar els teus ~~sentiments~~ arguments.

Era difícil contradir-lo. Altrament, jo tenia projectat en aquells moments una mena d'història del parlamentarisme català, i m'interessava molt, és clar, recollir directament, de boca d'un dels pocs tenors que encara quedaven vivents d'una època excepcional de la nostra oratoría política, tota mena de records, experiències i teories sobre un art que avui ens sembla molt allunyat i difícil de comprendre. Hi havia, però, un punt de la carrera pública del meu il·lustre amic, que poques persones coneixien, i que ell no volia gairebé mai evocar. De molt jove, havia tingut alguns contactes amb l'anarquisme il·luminat i ferotge dels Pallàs i els Salvador. Era de la colla d'estudiants que seguien els centres àcrates, les tavernes on eren discutides

i exalçades les teories de Bakunin, Malato, Kropotkin, Tarrida del Marmol i altres doctrinaris anarquistes, defensors de l'acció directa. Però l'aventura de Pere Coromines, que va estar a punt de dur-lo al davant del piquet d'execució, havia refredat molt els seus entusiasmes i l'allunyava d'aquelles freqüentacions.

Com que la seva actuació no havia estat pública, i llevat d'alguna intervenció professional en algun dels grans processos de l'anarquisme, el seu nom no havia estat mai barrejat en la crònica heroica i criminal de la Barcelona de darrers del XIX i començaments d'aquest segle. Era perfectament comprensible que no hagués tingut, després, cap interès a donar a conèixer les seves freqüentacions i les seves amistats, que més aviat l'haurien perjudicat en l'esforç necessari per a guanyar-se una clientela.

Jo m'havia esforçat moltes vegades a fer-li explicar els seus records d'aquella època, i la seva reticència es feia cada vegada més vacil·lant.

- No trobeu que aquella època hauria de trobar el seu historiador? -
vaig preguntar-li, enardint-me una mica.

- Ja cal que s'espavili, doncs, qui vulgui ésser-ho, perquè els testimonis de primera mà s'estan acabant tots.

- I si vós no els voleu donar documents, com podran fer-s'ho, aquells malaurats historiadors? Es una de les coses que m'agradaria de fer, aquesta història de l'anarquisme català.

- Una altra història, encara? Sou insaciable. O infatigable.

- No us en rigueu. M'agradaria d'escriure tants llibres! I veig prou que no puc fer-ho, perquè em manca de saber moltes coses indispensables per posar-m'hi. Veig en cada cosa, en cada un dels fets que trobes a les col·leccions dels diaris, o al text dels processos, una pila de misteris, d'enigmes que només els protagonistes ens podrien explicar. Vegeu el cas de Jaume Girabau, per exemple. No trobeu que hi ha molts punts que caldria aprofundir, abans de jutjar els seus fets i de fer història de la seva conducta?

Vaig tenir, de cop, una inspiració:

- Vós el devíeu conèixer, oi? No éreu del mateix poble?

No va contestar, de moment. Acostà la copa de conyac als llavis i, lentament, begué un glop del licor. Jo veia, però, que la meua pregunta havia aconseguit una zona íntima del seu esperit i que ell s'esforçava de refer-se abans de contestar-me.

- Sí, que el vaig conèixer. Erem amics. Molt amics.

- Per què no me n'expliqueu coses? Vós creieu que la seva història ha

estat prou aclarida?

- No, és clar que no. Però és que n'hi ha cap, d'història, que sigui ben clara? Si haguéssiu fet d'advocat de causes criminals, com jo un quant temps, veuríeu que en els fets que semblen més clars, en les conductes que amaguen menys misteri, en aparença, hi ha tot de zones inexplicables, de replecs d'ombra que ningú no és capaç d'il·luminar. Preneu el cas famós de Landru, o el de la nostra Enriqueta Martí, per exemple...

Esquivava el tema, prou que vaig veure-ho. I jo no volia que se m'escorregués d'aquella manera d'un camí on havia aconseguit de dur-lo.

- Però el cas d'en Jaume Girabau em sembla molt més interessant, encara que no tingui una carrera criminal tan extensa com aquests que em dieu. Oi que era d'una casa benestant? Fill d'un fabricant, em sembla.

- Sí. Fill de fabricant. Vivia al mateix carrer que jo. Ja us he dit que érem molt amics.

- I no me'n podeu explicar coses? No us amofineu: tot això que us he dit de la història que m'agradaria de fer, és simplement un projecte sense cap base. Ja em conec prou. Si no surt algú que m'ho encarrega d'una manera precisa, un concurs o un premi - i encara! ja sóc massa vell per tirar als premis literaris, no trobeu? - sóc incapaç de posar-me a escriure una cosa de tanta empenta. Però de vegades he vist el cas del vostre amic com un drama. M'agradaria dur-lo a les taules, com va fer Albert Camus amb els seus "Justos", aquells nihilistes russos. Heu vist "L'Aigle à deux têtes", de Cocteau? Voldria fer com ell, però amb el cas de Jaume Girabau. Trobar les raons del seu gest, la passió amorosa que l'animava.

Va fer un gest de la mà, com si escombrés els meus vans propòsits.

- Drames! Novel·les! Per què heu de barrejar amb tot la literatura? El cas del meu amic és massa senzill i alhora massa complicat per fer-ne teatre. Sabeu com li dèiem, quan era jove, al poble?

- Tenia un sobrenom? No crec pas haver-ho llegit mai enlloc.

- No, quan va haver-hi el procés, no se'n va parlar. Fet i fet, tampoc ell no hi era. Li dèiem l'Arcàngel.

✱ L'Arcàngel! M'agrada. Però, en una novel·la, no trobeu que faria una mica literari?

- Això és el que em fa por sempre, la literatura. Mireu, fa uns quants anys vaig posar-m'hi, jo. Volia explicar-me els fets, recordar la meva amistat amb en Jaume, la meva intervenció en la seva vida. Era una reacció contra la literatura que s'havia fet a la seva esquena i que, n'estic segur, l'hauria indignat. Però em sembla que jo mateix no vaig fer altra co-

sa que literatura. I de la pitjor, literatura d'aficionat.

- Així i tot, estic segur que deu ésser molt interessant.

- No ho sé. No he tingut mai esma de rellegir-lo. Ja us el passaré. Feu-ne el que vulgueu. Dubto que es pugui aprofitar.

Aquell mateix vespre m'ho va donar. Era una carpeta d'expedient, amb el simple nom "Jaume Girabau" al damunt. Vaig llegir-lo àvidament, en un parell de nits. Però no vaig tenir ocasió de parlar-ne amb l'autor. Havia de tornar a visitar-lo al cap de vuit dies. La vigília van telefonar-me que havia mort d'un atac cerebral, mentre dormia. No devia patir gens. Quan el vaig veure, ja li havien donat aquells darrers retocs que composen una imatge duradora, tot i descompondre's tan de pressa, de la immobilitat final de l'home. El llençol de fil que l'amortallava feia semblar més bruna - a penes si havia pres un to de vori - la pell del rostre.

He dubtat molt de temps abans de publicar aquest llibre. Es clar que ell n'era l'autor. Però me l'havia cedit plenament. I he de dir que l'he retocat molt, hi he afegit coses i n'he tretes d'altres. En aquests dos anys, he pogut parlar amb gent que, de prop o de lluny, van conèixer els protagonistes del drama. He intercalat llurs declaracions, encara que contradiguin el text del meu amic advocat. Després de parlar amb la família - ^{tot plegat} ~~això capdavant~~, un fill que volta pel món i que amb fer-se càrrec de l'herència del seu pare ja ha quedat satisfet - he decidit ^{deixar} ~~canviar~~ tots els noms dels personatges, començant, és clar, pel del narrador. Si això ha de tranquil·litzar els escrúpuls d'algué, jo no hi tinc res a dir. Però em sembla una precaució ridícula i sense cap eficàcia. Al capdavant, el cas de Jaume Girabau forma part de la història pública, i per molt que el temps que ha passat pugui esborrar-ne el record, hi ha ^{com ja diu el meu amic en el seu preu} llibres que consignen el fet i col·leccions de premsa que en donen tots els detalls. Costarà molt poc de posar els noms veritables als protagonistes de la meva història - això de "meva" és un petit abús, ja ho sé; diguem que és meva per dret d'herència - i àdhuc al del narrador que dóna tants i tants detalls exactes dels fets que recorda.

Una cosa és meva, això sí. El títol. No podia pas deixar el llibre amb aquell sol nom i cognom que figuraven a la carpeta protocolària d'estudi d'advocat on el meu vell amic conservava el seu text. M'ha agradat de posar-hi, a riscos de caure en aquella literatura que ell abominava, un títol que lligués el protagonista de la narració i el seu memorialista. "El meu amic, l'Arcàngel", em sembla una síntesi prou completa d'allò que expressa el llibre. No vull, però, ocultar que, al meu entendre, i malgrat totes les explicacions i l'aclariment que pugui aportar al cas de Jaume Girabau, aquest conserva una part de misteri que probablement mai ningú no podrà esvair.

Fa poc he rellegit dos llibres. I tots dos m'han fet pensar novament en el meu amic, l'Arcàngel. ~~En~~ Recordo perfectament que la primera vegada que vaig topar amb el primer, fa més de trenta anys, vaig empassar-me'l amb un gran interès, i que vaig treure'n una gran desil.lusió. El seu autor ja era aleshores un dels primers novel.listes espanyols d'aquest segle, i encara avui pot considerar-se'l una figura important de la literatura, però a mi em semblà que la manera com presentava la figura del meu amic era massa unilateral, d'una gratuïta superficialitat, i que subratllava en canvi d'una manera excessiva les tintes negres d'un retrat que, com tots, pot posar a contribució la gamma completa dels tons de la paleta. El meu amic, l'Arcàngel, s'hi veia deformat, en un rictus d'home rancuniós, amargat, presumit i poca-solta, enamorat sense passió de la protagonista de la novel.la, i totes les motivacions psicològiques del seu acte - indefensable, ja hi convinc - d'aquell tràgic producte d'un lent emmetzinament de la voluntat i la consciència, em semblaven deliberadament falsejades. Ja aleshores vaig tenir l'impuls de prendre la ploma per a traçar, a la meua manera, que no era pas la d'un literat, sinó la d'un advocat ficat en política, la veritable figura del meu amic. Però vaig tenir por, ho confesso. Havien passat molts anys, però va tornar a despertar-se'm, amb els mateixos calfreds i el mateix baticor, aquella por abassegadora, total, que va envair-me, a la pensió madrilenya ~~de~~ dels meus dies d'estudiant, quan vaig tenir notícia de la catàstrofe i del gest absurd i criminal del meu amic, que n'havia estat l'origen. Si la policia hagués esbrinat aleshores que jo era amic, gairebé parent, del criminal; si posava en clar que jo havia assistit amb ell a reunions secretes i que havia estat temptat de convertir-me, com ell, a la seva absurda i exaltada fe, en els moments mateixos que es decidia la seva vocació d'àngel exterminador - i era curiós que, ja feia temps, els companys el motejàvem d'Arcàngel, per aquell neguit furiós de perfecció, de puresa, de justícia total, que se l'en-duia en discursos vehements i plens d'ingènua seguretat - ; si em descobrien, mentre ell seguia fonedís, i s'entestaven a veure en mi un còmplice, un ajudant... Avui puc confessar-ho: l'hauria traït, si hagués sabut on era; l'hauria renegat, almenys, sense vacil.lar, tres vegades i tantes vegades com m'hagués calgut per allunyar de mi tota sospita. I vaig sentir-me covardament deslliurat d'angúnies quan el tren va sortir de l'estació d'Atocha, tornant-me cap a Barcelona i deixant el meu amic ~~xxxxxx~~ al seu fatal destí. Perquè era

fatal que el descobrissin i que la seva vida acabés de la manera que es va acabar.

De vegades, me'n dono vergonya, ^{de l'home d'ara, en nom d'}per aquella meva joventut tan distant. Jo no era coratjós, no era un home d'ideals. O, almenys, no n'era prou per a arriscar, en nom de l'amistat, el contacte amb la policia i amb els jutges... Ja era un conservador, i no ho sabia.

Ha passat molt de temps, d'aleshores ençà. Les meves vel.leitats polítiques, després d'haver trobat satisfaccions tangibles, però ben inútils, s'han esvanit en un còmode escepticisme. He esdevingut un gran advocat, una primera quota, un d'aquests homes prou influents i prou rics per a sentir-se per damunt dels riscos i les oscil.lacions que pot produir en la riquesa general una commoció revolucionària o un cop d'estat. Poques són les ambicions professionals i materials que m'hagin estat negades: cap, sens dubte, de les que en els començos de la meva carrera, m'hauria permès de somniar. He estat un home afortunat en la vida familiar i en la vida social. He aconseguit aquell tranquil prestatge encimbellat de l'existència que un amic meu, que ja va morir fa anys - un altre testimoni desaparegut de velles ambicions ideals - en deia "la daurada senectud"- i, tanmateix...

Sí, tanmateix, sovint enyoro aquells anys d'estudiant, aquells contactes en cafès i societats de barriada amb obrers idealistes i revoltats, aquelles discussions abrandades sobre les lliçons de l'acció directa i les virtuts del sacrifici - del propi i del dels altres, culpables o innocents. El món, en aquells primers anys de segle, semblava envescat en la seva tranquil.la possessió d'uns béns immutables. Les finques guanyaven cada any en valor; les fàbriques i els comerços anaven creixent sense esforç i passaven de pares a fills; les monedes eren segures com els dogmes d'una religió tangible i admesa per tothom, i llurs metalls preciosos eren garantia de la realitat dels mots que duien estampats i de les effigies que exhibien... I jo, aleshores, als meus vint anys, trobava que no podia ser que tot allò durés indefinidament, com tothom creia, perquè en aquella estabilitat, en aquella aparent normalitat basada en unes lleis i un dret i una força hi havia unes rels d'injustícia i, per a destruir-les, calia destruir aquell ordre establert, i capgirar si calia el món, fos com fos.

És veritat, aquella fuga juvenívola va durar-me poc. Probablement va morir en el precís moment que vaig saber allò que havia fet l'Arcàngel. Però, de vegades, penso que allò que va fer ell ho hauria pogut fer jo mateix - si hagués gosat, és clar - i que els darrers dies de la vida del meu amic podien haver estat els meus. I torna ~~aquí~~ aquell calfred, aquell baticor de fa mig

segle, i no sé si sento compassió o enveja del destí extrem que va escaure al meu amic, l'Arcàngel.

He dit al començament que havia rellegit dos llibres. L'altre és d'un escriptor anglès, d'origen eslau, i ens ofereix un quadre de les activitats anarquistes a Londres de darreries del segle dinou, amb un segon terme, més important sens dubte que el primer, de policies, agents provocadors i espies. Hi era, també, aquest segon terme, a les conspiracions i activitats que, per al meu amic, van culminar en un gest criminal i fatal? Es possible. L'exercici de la meua professió m'ha fet topar amb tantes complicacions d'aquest mateix tipus - per alguna cosa vaig fer de defensor en el famós procés dels Rull - que avui, en reflexionar en algunes actituds, abans i després dels fets de fa cinquanta anys, aquesta hipòtesi sembla donar-me la clau de moltes coses inexplicables.

Han passat molts anys. Gairebé tots els protagonistes d'aquell drama han desaparegut d'aquest món o, com jo, s'han esvanit en un discret anonimat o en una esfera molt distant de la que els voltava aleshores. La meua "daurada senectud" em deixa molts lleures. Puc evocar els records i, de vegades, són ells qui m'envaeix i em turmenta. Per què no intentar d'exorcitzar-los, tot evocant-los en llur detall? Quan era jove, havia tingut, un quant temps, la il·lusió de fer-me un nom en literatura. Hauria volgut escriure novel·les o tragèdies. A les meves velleses, provaré de fer aquest llibre que, tant com una novel·la, és una tragèdia, amb la inexorable crueltat gratuïta de les tragèdies gregues. Miraré de traçar un retrat, que serà tan fidel com pugui, del meu amic, l'Arcàngel. Li conservo el mateix nom que va donar-li el novel·lista castellà a la seva novel·la, i disfressaré també els dels altres protagonistes del drama. No costaria gaire, tanmateix, de trobar-los en tota llur autenticitat a les col·leccions de diaris i revistes de l'època, si és que no viuen encara a la memòria d'algú - d'algú de la meua edat, o que s'interessin en les coses que apassionaren els homes de la meua edat - . Han passat tantes coses, en aquest mig segle! I ens hem fet vells. Que vells ens hem fet! I que distant em sento d'aquell minyó estudiant que escoltava, amb una mena d'admiració poruga, els discursos abrandats del seu amic, del seu company, l'Arcàngel!

I no estic gens segur que, en realitat, més que evocar la figura i les gestes del meu amic, allò que intento de fer no és, simplement, ressuscitar la meua joventut.

I

En aquells vint anys darrers de segle, el meu poble començava de crear la seva riquesa. He dit el meu poble, tot i que sé que avui - i potser aleshores i tot, no n'estic segur - té categoria de ciutat i mèrits per a sostenir el títol. Les hortes i els camps que el voltaven, amb aquell bosc que, per a nosaltres, infants, representava un màgic reialme d'aventures i misteris, i que hem hagut de veure arranat poc a poc per l'avarícia de propietaris i constructors, lluitaven estrènuament amb els telers i els fusos que, a tots els barris industrials - és a dir, a tot l'àmbit urbà - feien tot el dia una bonior omnipresent de grinyols, sotracs i lliscar de corretges pels embarrats. El meu poble, ~~per~~^{en} aquells anys vuitanta que havien de veure la ~~gran~~ primera gran embrahzida de Barcelona, no havia decidit encara la seva vocació. Podia ésser la capital d'una comarca agrícola - un Granollers o una Vilafranca del Penedés - amb el segell de solidesa i de distinció natural, sense pretensions que tenen les ciutats rurals amb una tradició de segles - o bé esdevenir una ciutat industrial, sorollosa, empolsegada i amb carrers tirats a cordill; allò que alguns esperits ponderatius en deien, amb orgull i exageració, la Manchester catalana. Va decantar-se per aquest darrer camí, i el nostre bosc secular, esborrat de la comarca per la força expansiva de la ciutat, no va pas ésser l'única víctima d'aquesta ambició. Avui tenim grans avingudes, edificis monumentals, entre els quals figuren més Bancs i Cambres oficials que biblioteques i esglésies, teatres i escoles, sanatoris per a tuberculosos i cementiris per a cobrir totes les necessitats d'una urbs industrial. ^{Hi ha} ~~de~~ també, en lloc de les hortes multicolors i els camps i les vinyes que un temps la voltaven, una cintura de barraques fetes de posts, cartó i llaunes, on s'arreceren els immigrants que vénen de terres ermes en la il.lusió de trobar pa, feina i diversions en la nostra Manchester catalana.

Jo hi havia nascut pels volts de l'any 80. A casa teníem una botiga de tota mena de coses, entre adroguer i basar. El meu pare tenia l'ambició que ningú que entrés al seu establiment se'n tornés sense haver ~~trobat~~ trobat allò que cercava o, si més no, alguna cosa de semblant. I, anant al darrera d'aquesta ambició mai satisfeta, pogué arreplegar allò que, a darrerries del dinou, hom considerava com una fortuneta. Es a dir, que quan va morir-se i els hereus vàrem decidir de traspassar el negoci, ens van quedar uns quants milers de duros a cada fill, sense comptar les cases del poble, en l'úsdefruit de les quals va seguir la nostra mare. No puc dir res més que bé del meu pare. Ell va pagar-me els estudis, així que vaig demostrar ganes de seguir una carre-

ra, i mai no va forçar cap dels seus fills a continuar un establiment en el qual ell havia posat tots els seus entusiasmes i els seus esforços. Fou ell també qui, fa molts anys, va llançar-me a la política activa, en fer-me presentar per diputat, en un d'aquells moviments sentimentals que arrossegaven tots els ^{casalans} ~~nostre poble~~ en una explosió abassegadora, ^{Diputat} justament per aquell poble - per aquella ciutat - on jo havia nascut i el meu pare tenia un prestigi i una influència segurament superiors al que li hauria donat el seu negoci, si ell s'hagués limitat a exercir-lo amb els simples neguits d'un comerciant honrat i sense altres horitzons que els de la seva botiga.

Tot això, és clar, ho veig ara, i segurament ja ho comprenia quan donava satisfacció a la seva ambició - i a la meva, no ho nego - en presentar-me com a diputat i dur la representació del districte a les Corts. Però tot això, així com la meva retirada de la política, després d'haver estat ministre en una circumstància tan excepcional i atzarosa com la que em donà la investidura legislativa, no té res a veure amb la història del meu amic. I és aquesta història que intento d'explicar. Potser explicarà una mica, en canvi, les meves reaccions d'aquella època, quan més aviat m'avergonyia que el meu pare fos un simple botiguer i em sentia obligat a contradir en tots els terrenys els seus ideals burgesos.

Ho he dit, més aviat, per a explicar l'origen de la meva amistat amb Jaume Girabau. Al mateix carrer de Sant Silvestre, on teníem la botiga, hi havia la casa on ell vivia. Com en moltes indústries del meu poble, la casa de residència dels fabricants era una mena d'annexe de la fàbrica, i la dels Girabau, que s'obria en el carrer del darrera del nostre, ocupava el fons de l'andròna que deixaven les dues grans quadres on hi havia els telers que, de mica en mica, havien consolidat la posició del senyor Paulí ~~Sallar~~ Girabau, successor de Girabau i Fuster, com a fabricant de drap. En comparació amb nosaltres, doncs, la família Girabau representava uns potentats, tot i que, ja aleshores, no podia posar-se al costat dels Torrent, Baltà, Fullerola i tants altres que havien de constituir nissagues de milionaris enriquits amb la llana, el cotó i el lli.

El meu amic era el fill petit dels Girabau. Això, i el fet que, de molt petit, ~~va~~ demostrés tenir una salut molt estantissa i necessitada de les atencions maternals, van fer que, en lloc d'ésser dut a un internat de pares escolapis, com els seus germans, abans de passar a l'Escola d'Enginyers o a algun d'aquells instituts francesos o anglesos que tenien tanta fama per a donar una preparació tècnica satisfactòria als futurs fabricants, Jaume anés, com jo, al "Colegio Peninsular" que dirigia el senyor Prudenci Figuerola, i que fos allà, als bancs on apreníem a confegir i a fer pals i ganxos, ~~que~~ va

ferese la nostra amistat. Vivíem al mateix carrer i anàvem a la mateixa classe, i per això, en anar i venir de l'escola a casa, ~~anàvem sempre junts~~ ens fèiem companyia i ens explicàvem totes les nostres coses. De vegades, també, jo anava a passar les tardes dels dijous a casa seva, i m'admirava del luxe ben relatiu d'aquella casa guarnida amb mobles feixucs de noguera i grans cortines de vellut. Però Jaume s'estimava molt més de venir a casa, i no pas solament perquè la meva mare, -que sempre tenia la preocupació del desgast que els estudis produïen en les naturaleses infantils- ens preparava grans berenars de pa amb tomàtec i pernil "de fora", sinó perquè tant la botiga com el magatzem de casa li semblaven uns llocs fabulosos, plens de riqueses comparables a les que s'acumulaven a la cova d'Alí Babà.

Aquella amistat nostra, que els pares respectivament consideraven amb beniginitat, em va valdre algunes experiències que potser, altrament, no hauria pogut permetre'm. Així, quan tots dos teníem vuit anys, vàrem ésser duts per la mare de Jaume a Barcelona, a veure l'Exposició Universal, que acabava d'edificar tots els seus palaus i encendre totes les seves lluminàries al Parc de la Ciutadella. Vàrem recórrer, gairebé sempre tots dos sols - la senyora Girabau era molt grossa i es cansava molt aviat, deixant-nos aleshores anar per les nostres dintre els pavellons, mentre ella ens esperava asseguda en un banc de l'entrada - totes les instal·lacions, i ens vàrem meravellar de moltes coses que no enteníem i vàrem magatzemar tot de preguntes per fer al senyor Figuerola, quan tornéssim l'endemà a l'escola. Sempre em recordaré d'aquell viatge de tornada, en el tren feixuc que ens duia, negra nit, al poble, i on ens confiàvem, en veu baixa com a conspiradors, les nostres impressions i els nostres desigs de tenir alguna d'aquelles prodigioses mecàniques que semblaven grans joguines per a homes grans i que es deien telègraf, telèfon, llanterna màgica i altres noms bàrbars i prometedors.

El senyor Figuerola ens va tenir al seu col·legi fins que vam fer la Primera Comunió, als dotze anys fets. No he tingut mai, almenys fins ara, cap neguit místic i les emocions religioses que va desvetllar-me aquell acte solemne devien ésser molt febles, perquè no en tinc cap memòria. En canvi, les reaccions que va produir en l'esperit de Jaume van ser d'una vehemència que encara avui m'esborrona. Al caire de l'adolescència, havia fet una estirada que alarmava els seus pares, i semblava com si la seva intel·ligència hagués tingut també, de sobte, una creixença i, sobretot, un escreix d'avidesa i de receptivitat que li feren rebre els ensenyaments de Mossèn Cirera, el bon vicari de la parròquia, que ens preparà per a la Comunió, amb una pietat entusiasta i total que ens meravellà # tots, començant pel mateix sacerdot. Recitava

les oracions amb una tal penetració, assaborint-ne les paraules i els conceptes com si els hagués acabat de descobrir, i llegia les pàgines de l'Evangeli amb tanta exaltació, que hi hagué moment que els seus pares, alarmats, cregueren que el noi revelava una incontenible vocació eclesiàstica.

- Si se'ns vol fer frare, senyora Teresina - confiava la seva mare a la meua, en una de les diàries aturades a la botiga - no me'n sabria consolar. Figuri's, amb la poca salut que té, pobre fill meu, i les penitències que han de fer!

Em penso que fou aleshores, en una de les nostres converses, que per la meua part es limitaven a escoltar, bocabadat, les expressions de fe ardent del nou combregant, que vaig dir-li:

- Noi, em fas pensar en l'estàtua de Sant Miquel!

Perquè, en el seu abrandament devot, el meu amic condemnava el pecat i els pecadors i es declarava disposat a partir en una campanya exterminadora de tots els humans, indignes de la Redempció i de la Gràcia que el Crist havia volgut oferir a la Humanitat vaiguda. I jo el veia brandant una espasa imaginària, amb el dragó infernal sota els peus, inútilment contorsionat, mentre l'emissari celestial es redreçava com si oferís la seva victoriosa lluita al Senyor dels Exèrcits. Era com un Arcàngel, sí. I en els anys que van seguir, i encara que la seva febre mística va anar minvant, aquesta similitud arcàngelica s'acusava i es diversificava. I adés era el Sant Miquel lluitador, que venç l'esperit infernal, adés el Sant Gabriel dels missatges d'esperança i d'anunci d'un joïós Adveniment, adés el Sant Rafael que guia, a través de perills i d'obstacles, el seu jove acompanyant, fins a una dolça i santa felicitat. Eren els tres únics Arcàngels que coneixia. I la meua admiració hi afegia aquell minyó del meu poble i del meu carrer, que s'encenia contra tota injustícia i proclamava la seva identificació amb les prometes del Sermon de la Muntanya i amb les inefables admonicions de l'Evangeli de Sant Joan.

Va passar la Primera Comunió, amb les seves exaltacions místiques, i Jaume va seguir anant a l'església amb tanta assiduitat i una tal devoció, que el sobrenom d'Arcàngel, que jo li havia posat, mig per riure, mig per aquella afectuosa admiració que m'inspirava, va estendre's entre els companys del "Colegio Peninsular". Poc temps havíem de restar, tanmateix, en aquella escola. Havíem començat el batxillerat, però semblava que la ciència enciclopèdica del senyor Figuerola no era suficient per a fer-nos salvar els trenca-colls dels darrers anys. El meu pare fou el primer a adonar-se'n i es cregué obligat a dir-ho al senyor Girabau. Aquest no tenia per costum encaparrar-se massa amb els problemes escolars dels seus fills - altres maldecaps tenia amb

la fàbrica i amb dos telers nous que volia instal·lar, vinguts expressament d'Anglaterra - i va deixar implícitament a les mans del seu veí la resolució d'aquell problema secundari. El meu pare, que se l'havia pres molt a la valenta, i que volia ajudar-me a sortir-me airosament dels meus propòsits, més d'una vegada declarats, d'estudiar Dret, va fer un parell de viatges a Barcelona, -cosa insòlita, perquè representava deixar la botiga, on la seva constant presència era indispensable per a la bona marxa del negoci - i va esforçar-se a trobar una solució. Aquesta va consistir a fer-nos matricular a l'Institut de Barcelona, que estava situat al mateix edifici de la nova Universitat, i a fer-nos tenir a dispesa a casa d'uns parents, que vivien a un carrer de l'Eixample, no pas gaire lluny del nou indret on ens abeuràrem de ciència infusa.

Passades les vacances, l'any 1895, ja ens hi van dur. Els dilluns al matí, amb el tren del Nord, veníem a la ciutat, i els dissabtes al migdia ens ~~en~~ ^{en} tornàvem. Passàvem al nostre poble les festes, que no deixaven de sovintejar, però sempre se'n produïen d'imprevistes en el calendari escolar, i això ens donava, als nostres quinze anys, unes ocasions magnífiques per a conèixer Barcelona i retrobar, en una altra escala i en diferents aspectes, el meravellament de quan la nostra primera visita, per l'Exposició Internacional de feia set anys.

Els meus parents tenien una botiga de vetes i fils al carrer de València, tocant el carrer d'Aribau, i no crec pas que el comerç, en aquells indrets no pas ~~gaire~~ ^{aquells} poblats en ~~els~~ darrers anys del ~~1900~~ segle, -amb illes sercers on només hi havia alguna casa de planta baixa, coberts amb tallers i magatzems i camps desnivellats on pasturaven les cabres, - fos massa productiu. Per això, la nostra entrada com a dispesers els anà molt bé, encara que comportés, contra una remuneració bastant mòdica - deu duros cada mes, a tot estar - certes obligacions morals que el bon senyor Ramonet Saura i la seva muller, cosina del meu pare i que encara s'enyorava del poble on havia nascut, procuraven de complir fins allà on els era possible. Entre altres deures més aviat teòrics, com el d'acompanyar-nos a l'Institut, que mai no es proposaren seriosament d'acomplir - ni nosaltres els ho hauríem permès, convençuts com estàvem, amb els nostres quinze anys ben espigats i els nostres pantalons llargs, que podíem anar sols per tot arreu - tenien el de vigilar els nostres estudis i d'obligar-nos a fer els deures escolars a la casa, així com el d'exigir-nos una severa disciplina a les hores de menjar i de dormir. En quant a això, la senyora Pauleta - que jo no m'avesava mai a nomenar tia ni molt menys "cosina", com m'hauria correspost - era fidel complidora, i ens posava el plat a taula, puntualment, a la una de la tarda i a les nou del vespre.

No em recordo gaire bé d'aquells primers anys. Alguna vegada, em penso, vàrem fer campana, però això no va impedir que, arribat juny, ens examinés sim d'una manera prou brillant per a donar al meu pare la satisfacció d'ha ver encertat en la seva solució al nostre problema docent. A l'estiu, en tornar al poble, passàvem llargues tardes plegats, trescant pel bosc o en improbables pesqueres a la riera d'en Gabàs. Per l'agost, la família d'en Jaume - o almenys la mare i els germans - se n'anaven a Caldes de Montbui, on el senyor Girabau se'ls reunia vuit dies, per prendre els banys calents que alleujarien el seu reumatisme de cada hivern. Jo em quedava a casa, devorant llibres que treia de la Biblioteca de la Caixa d'Estalvis, i que entre moltes decepcions em duïen, de tant en tant, algun enlluernament. Va ésser en un d'aquells estius que vaig descobrir Goethe i Victor Hugo, i que em vaig empassar, a consciència, la trentena de volums de la "Història Universal" de César Cantú.

L'últim any del nostre batxillerat, quan ja érem a la vigília dels exàmens, va haver-hi un incident que havia d'iniciar una separació que qui sap si va tenir una influència en el curs de les nostres vides. Jo de vegades m'he pensat que sí, que si haguéssim seguit ~~plegats~~ vivint a la mateixa despesa i fent els estudis plegats, jo hauria tingut una ~~influència~~ autoritat damunt d'en Jaume i li hauria privat de fer certes coses. Però també és possible que hagués estat a l'inrevés: que ell se m'hagués endut en la febre dels seus entusiasmes i de les seves revoltes.

Els meus parents Saura, que no havien tingut fills, tenien una parenta jove, una mena d'escarraç que els servia de minyona de servei i de dependenta, neboda llunyana del senyor Ramonet. Jo m'hi havia fixat molt poc. Tenia una adolescència sense gaires inquietuds, si no era aquella curiositat intel.lectual que s'esbravava llegint llibres. Ara mateix, em costa molt de recordar-la. Potser sí que feia un cert goig - el goig que fa tota noia de divuit anys, sobretot quan té a la vora un minyó que ha fet en un any una gran estirada i que, de passada, és fill de casa bona - i potser sí que en Jaume s'hi havia fixat. Ara penso que l'exaltació religiosa del meu amic havia minvat bon xic. Si algun cop jo li deïa encara l'Arcàngel, era per rutina. Em penso que, com jo - i a desgrat de les solemnes prediques de la mare, - havia deixat d'anar a missa els diumenges o hi anava només algun cop, distretament. Dormíem a la mateixa cambra, en dos llitets de monja, i em sembla que ell fins i tot havia suprimit les oracions sumàries que ens havien ensenyat, de petits, per a l'hora d'acotxar-se. Ni parenostres, ni tan sols aquell pueril i entendridor

A aquest llit me poso,
set àngels hi trobo,
tres als peus,
quatre al cap...

Sí, s'havia espigat molt i no era gens estrany que la Fineta s'hagués fixat en ell, probablement abans que ell s'adonés que, tot i les seves mans vermelles i les mitges de cotó, l'escarraf dels vetes-i-fils era una dona amb certs encisos.

Innocent de mi, no sé pas què va passar. Probablement res que valgués la pena d'armar el considerable xivarri que un matí va desvetllar-me. Era un diumenge, i la Pauleta, la meva parenta, amb la seva veu estrident, a la qual feia de contrapunt les notes greus del seu marit, exclamava amb patetisme:

- Desgraciada! Fer aquestes coses a casa nostra! Nosaltres, que era com si et féssim de pares!

- I amb la responsabilitat que tenim amb aquests xicots! Que no veus que són unes criatures?

- Jo no he fet cap mal! Ho juro!

Quin mal podia haver fet, en efecte, aquella mosseta que no parava d'un cap/de dia a l'altre en la feina, i el meu amic? - perquè jo sabia perfectament que aquestes coses, fossin les que fossin, no podien referir-se'm a mi. Vaig mirar cap al llit d'en Jaume. No hi era. Però això no volia dir res. Potser havia sortit, de bon matí, per una d'aquelles caminades, a les quals de vegades m'arroseegava, i que el duïen cap a Coll Blanc o a una de les fonts de les Corts de Sarrià.

Confesso que vaig estimar-me més de no intervenir en la discussió. Quan vaig sortir de la meva cambra, al cap d'una hora, no vaig fer cap al·lusió als crits que havia sentit. La meva parenta feia uns esforços evidents per no prendre'm com a confident del desori, però em penso que devia fer-li anàgnia la meva curta talla - encara no havia fet la creixença que convertia el meu company en tot un home, quan jo només era un marrec - i no sabia encara què fer. El cert és que, l'endemà, la Fineta va fer el seu farcell i va entornar-se'n cap a Matadepera, d'on havia vingut.

La primera cosa que jo vaig fer, en veure en Jaume, va ésser de parlar-li de la discussió que havia sentit del llit estant. Va mostrar-se bon xic reticent. La Fineta era una bona noia, va assegurar-me, i ell la respectava massa per comprometre-la de cap manera. No em va dir que se l'estimés, això sí, però ~~xxx~~ en canvi va parlar vagament d'unes reparacions que no

vacil.laria a oferir, si calia. Reparacions de què? No crec que ell en tingués una idea molt concreta. El fet és que va tenir un disgust quan va saber que els Saura havien tret de casa la Fineta i que després vaig saber que li havia donat una quantitat que li havien donat els seus pares - no sé si per pagar la despesa o per matrícules, o per totes dues coses.

Més tard he tingut ocasió de suposar que la Fineta, menys innocent del que a mi i al propi Jaume ens semblava, havia "buscat" el meu amic i que, en una de les seves temptatives més audacioses l'havia sorprès la senyora Pauleta. Els innocents, n'estic segur, érem els dos aspirants a batxiller, que aquell any abandonàvem, per últim, amb el nostre títol que ens donava el dret a dir-nos "Don", els bancs de l'Institut.

L'expulsió de la Fineta i les reflexions severes que, d'home a home, va fer el senyor Ramonet Saura al meu company, van provocar una tibantor uncomfortable entre els dispesers i l'estudiant. Això, i la dificultat de donar una explicació convincent del destí donat als cinquanta duros que els Girabau havien donat a llur fill - i que calgué reposar, és clar, amb la consegüent entrevista del fabricant i el vetes-i-fils, per aclarir comptes, - van fer que, la temporada següent, quan en Jaume i jo vàrem ingressar a la Universitat, per fer el curs preparatori, ell ja no va venir-se a allotjar a la botiga del carrer de València. Va anar, en canvi, a una altra despesa del carrer d'Aribau, acreditada per la bona taula que oferí~~a~~ als estudiants que composaven la seva clientela. La senyora Girabau creia sense vacil.lacions que el desgast de cervell que comportava l'estudi de coses tan difícils com les que aprenia el seu fill requeria una contrapartida feta de costelles a la brasa, cervells ben fregits i bons talls de lluç de ~~xxxxxx~~ palangre. A casa els Saura, aquests requisits no eren tan freqüents com les grans plàteres de mongetes tendres amb patates, els bons guisats de cap i pota o els succulents estofats a la catalana, amb la gran fulla de llorer que permetia cada vegada al senyor Ramonet, gran admirador de Pitarra, de recitar amb la seva veu sonora de baix tot allò de

la hoja del estofado

que el rey Fernando comió.

No era solament "La Dida" que es sabia de cor, i que ens recitava així que se'n presentava un pretext, sinó tot el repertori clàssic del Romea, amb el "Missenyorn, la llança no passa!", del "Castell dels tres dragons" o allò de "l'anar ^{sempre} ~~mai~~ amb les mules - despeca molt les potències", de "La teta gallinaire", i altres il.lustres citacions que encara surten de trascantó, d'un racó de la meva memòria, directes d'aquella taula dominada pel llum

de gas amb un sarrellet de vidre verd, en la qual el meu parent imitava les entonacions de l'Iscler Soler, d'en Bonaplata o d'aquell astre naixent que es deia Enric Borràs.

Però tot això deu correspondre als anys que, mentre anava seguint la carrera de Dret a la Universitat de Barcelona, jo vaig seguir estatjant-me a la botiga dels Saura. Què feia, mentrestant, el meu amic, l'Arcàngel? El veia, és clar, cada dia, o gairebé cada dia, perquè ell feia més campanes que jo a les classes de la Facultat. Si ens hi trobàvem, gairebé sempre sortíem junts i enfilàvem el carrer d'Aribau, tot enraonant de mil coses, de llibres sobretot, perquè tant ell com jo només vèiem encara la vida a través del que n'havien escrit els altres, i ens estacionàvem al davant de la casa ~~deixant~~ on era fama que els hostes rebien un tracte culinari tan abundant i exquisit. Jo em preparava amb una certa fe i sense permetre'm gaires distraccions a la professió d'advocat, que estava convençut que era la que em corresponia i en la qual, sens dubte, hauria de tenir notables èxits. Vaig fer, almenys, els tres primers cursos amb notes brillants - uns quants sobresalientes i àdhuc tres matrícules d'honor. En canvi, en Jaume s'encallava en modestos "aprovats" i, a tot estirar, aconseguia un parell de "notables". Un any i tot - el segon, em penso que era - van suspendre'l d'un parell d'assignatures i jo vaig tenir al meu càrrec l'honor i la responsabilitat, durant l'estiu, de donar-li lliçons de repàs d'una matèria que era visible que no havia estudiat gens ni mica: el Dret Romà. No l'havia estudiada ni li interessava, és clar. En les nostres passejades pel bosc de can Xireu, mentre jo m'esforçava per inculcar-li els principis d'una venerable matèria que havia après dels llavis aciençats del senyor Trias i Giró, ell es reia de tot aquell conjunt de lleis venerables que consagraven els principis de la propietat, de l'herència, dels drets que pares i marits tenien damunt llurs famílies. Jo els defensava, més per rutina que per convicció - no havia tingut encara temps i experiència per comprendre'n fins a quin punt, aquells venerables principis que em semblaven una convenció ben aprofitable per mantenir totes les coses al seu lloc, responien a una realitat social, a una sàvia construcció basada en la vida i en el tarannà dels mortals.

- Que no ho veus, que això del jus utendi et abutendi és el sistema de tenir ben acollats a les teves ordres uns esclaus que res no podrà mai alliberar? - em deia en Jaume.- Amb quatre llatínades ben administrades, tot el progrés de la humanitat queda interromput. La propietat! Vetaquí la cosa més sagrada! Prop de vint segles de cristianisme no hi han fet res.

Els pobres segueixen essent els pobres, i estan privats de tots els drets. Els rics són els rics, els propietaris, que ho tenen tot. I com que no ho volen perdre, s'armen tota una xarxa de lleis que els protegeixen, i encara tenen per defensar-los tot de soldats, policies, jutges, ministres, reis!

S'exaltava en dir aquestes coses.

- No hi has pensat, tu, en aquesta injustícia de la societat? - em preguntava, sense deixar-me contestar amb arguments sòlids aquella indignació sentimental.

- Es clar que hi he pensat! - I jo també era ben sincer en afirmar-ho.- Però no veig que poguem fer-hi res. I si t'ho mires bé, hauràs de convenir que tant tu com jo, i potser encara més tu que jo, no tenim pas gaire motiu per queixar-nos de com està organitzada la societat.

+ Es un argument inadmissible. Que ens aprofiti aquesta injustícia, no vol pas dir que l'hàgim d'aprovar. Jo, almenys, no l'aprovo. M'avergonyeixo, com a home, que existeixi. I encara m'avegonyeix més que existeixi en profit meu. Que jo, perquè sóc el fill d'un fabricant ric, pugui tenir uns privilegis que els altres mai no aconseguiran: bons menjars, bons vestits, una casa confortable, els estudis que vols...

- Per molt que te n'avergonyeixis, no hi canviaràs res. El món està edificat damunt d'això - li ensenyava el llibre de Dret Romà - que va fer recopilar, fa catorze segles, un emperador bizantí. I com que tothom coneix aquestes regles, ens hi hem d'ajustar.

- No, ja veig que t'has guanyat bé la matrícula d'honor que t'han donat!

- I tu la carabassa! - vaig replicar-li, rient.

Ni ell en tenia humiliació, ni jo me'n feia un triomf, d'aquells resultats. Però a casa dels Girabau, com a casa meva, se'n parlava, i estic segur que les converses que, entre els germans del meu amic i els seus pares, tenien per tema aquell luxe insòlit - un fill de fabricant que estudiava per advocat, a Barcelona - les carabasses recollides per Jaume i les meves notes brillants alimentaven unes discussions en les quals potser sortien algun cop els arguments subversius que el meu company d'estudis i accidental deixeble m'exposava en les nostres classes a l'aire lliure.

Per setembre, però, després de l'estada obligada a Caldes, en Jaume va aprovar les dues assignatures suspeses. Vàrem partir-nos, com a mestre i deixeble, la satisfacció de treure endavant aquells examens, quan a ben segur només en tenia el mèrit l'humor benevolent dels catedràtics, després d'uns mesos de no haver de tractar amb els estudiants. I va començar el tercer any dels nostres estudis d'advocat.